

Aparat bezpieczeństwa wobec wsi w roku 1952 w świetle materiałów Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego

Od kilkunastu lat na rynku wydawniczym permanentnie publikowane są prace prezentujące szeroko rozumianą wiedzę na temat aparatu bezpieczeństwa publicznego¹ oraz służb specjalnych z okresu Polski Ludowej. Bibliografia w tym zakresie jest niezwykle bogata i różnorodna tematycznie². Dominują jednak publikacje źródłowe, w których wiele informacji dotyczy również środowiska wiejskiego³. Jest to zrozumiałe, gdyż przedmiotowe spektrum pracy komunistycznego aparatu bezpieczeństwa wynikało z ogólnosystemowej polityki państwa i obejmowało wszystkie dziedziny życia. Nadzór nad środowiskiem wiejskim realizowany był w ra-

¹ Termin ten odnosi się do funkcjonowania Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego. W pracy jako synonim jest używany zamiennie z innymi określeniami: „aparatus represji”, „komunistyczny aparat represji”, „organy bezpieczeństwa”, „aparatus terroru” i „policja polityczna”. Autor w ten sposób unika włączania się w polemikę dotyczącą nazewnictwa. F. Musiał, *Zamiast wprowadzenia: archiwalia komunistycznego aparatus represji*, [w:] *Wokół teczek bezpieki – zagadnienia metodologiczno-źródłoznawcze*, [red.] F. Musiał, Kraków 2006, s. 8.

² Obszary zainteresowań odzwierciedla struktura Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego, a później Służby Bezpieczeństwa – szerzej zob. H. Dominiczak, *Organy bezpieczeństwa PRL 1944-1990. Rozwój i działalność w świetle dokumentów MSW*, Warszawa 1997. Uzupełnienie stanowią m.in.: *Aparatus bezpieczeństwa w latach 1944-1956: taktyka, strategia, metody*, cz. 1: *lata 1945-1947*, [oprac.] A. Paczkowski, Warszawa 1994; *Aparatus bezpieczeństwa w latach 1944-1956: taktyka, strategia, metody*, cz. 2: *lata 1948-1949*, [oprac.] A. Paczkowski, Warszawa 1996; *Aparatus bezpieczeństwa w Polsce w latach 1950-1952, taktyka, strategia, metody*, [wstęp] A. Paczkowski, [wybór i oprac.] A. Dudek, A. Paczkowski, Warszawa 2000; *Aparatus bezpieczeństwa w Polsce w latach 1953-1954, taktyka, strategia, metody*, wstęp A. Paczkowski, [wybór i oprac.] G. Majchrzak, A. Paczkowski, Warszawa 2004; *Aparatus bezpieczeństwa w Polsce, kadra kierownicza*, t. 1, 1944-1956, [red.] K. Szwagrzyk, Warszawa 2005. W przestrzeni medialnej dominują jednak „teczki, agenci i tajni współpracownicy”.

³ Zob. m.in.: *Księga bezprawia. Akty normatywne kierownictwa resortu bezpieczeństwa publicznego (1944-1956)*, [wybór i oprac.] B. Kopka, Warszawa 2011; *Rok pierwszy. Powstanie i działalność aparatus bezpieczeństwa publicznego na Pomorzu i Kujawach (lutego-grudzień 1945)*, [red.] B. Bina-szewska, P. Rybarczyk, Warszawa-Bydgoszcz-Gdańsk 2010.

mach działań programowych na tzw. „odcinkach” lub „po linii”⁴. Przejawiał się w bieżącej walce z wrogiem oraz doraźnym zaangażowaniu w różne kampanie polityczno-propagandowe i akcje. Niestety, działalność bezpieki wobec wsi nie cieszy się dużym zainteresowaniem w badaniach naukowych. Dorobku w tym zakresie nie można porównać z tematyką Kościoła katolickiego czy tzw. „teczek”. Spostrzeżenie to dotyczy zarówno edycji źródłowych⁵, jak i opracowań. Wśród tych ostatnich na szczególną uwagę zasługuje praca zbiorowa pt. *Represje wobec wsi i ruchu ludowego (1945-1956)*⁶ oraz książka Antoniego Kury *Aparat bezpieczeństwa i wymiar sprawiedliwości wobec kolektywizacji wsi polskiej 1948-1956*.

⁴ Posiadało to odzwierciedlenie w sprawozdaniach miesięcznych szefów WUBP, a także w innych dokumentach zarówno o charakterze sprawozdawczym, meldunkach specjalnych, pismach, jak i wytycznych. W omawianym okresie w sprawozdaniach miesięcznych z reguły drugi punkt tytułowano „Na odcinku wsi”. Zawierał on informacje na temat obowiązkowych dostaw, spółdzielczości, PGR, stanie zawansowania prac polowych. Pozostałe kwestie dotyczące tego środowiska przypisano do innych części. Na przykład podziemie zbrojne, wrogą działalność na wsi opisywano w punkcie, który przedstawiał „stan bezpieczeństwa terenu i nastroje poszczególnych środowisk” bądź „sytuację ogólnopolityczną i stan bezpieczeństwa”. Często wyróżniano dodatkowe kategorie. W czasie tzw. kampanii np. wyborów do Sejmu PRL z 26.10.1952 r. pojawiała się dodatkowa sprawozdawczość, którą podporządkowano szczegółowym kategoriom przestępstw. Z kolei MBP, przetwarzając dane statystyczne, tworzyło własne podziały np.: I. Działalność bandytyzmu; V. Ochrona zwierząt w PGR; VI. Przejawy wrogiej działalności w spółdzielniach produkcyjnych, itd. – Archiwum Instytutu Pamięi w Warszawie (AIPN), sygn. BU 01265/620, mikrofilm GM-V71/52/S-1, Streszczenie sprawozdań Szefów WUBP za poszczególne miesiące. Schemat raportu miesięcznego PUBP na wsi od października 1948 r. zob. – *Księga bezprawia...*, s. 300 i 301.

⁵ Zob. m.in.: D. Jarosz, *Sprawozdanie Wojewódzkiego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Kielcach z pracy agenturalno-operacyjnej na wsi woj. kieleckiego z marca 1954 r.*, „Polska 1944/45-1989. Studia i materiały” 1995, t. 1, s. 265-292; P. Majer, *Aparat bezpieczeństwa w konfrontacji z chłopami w 1953 r. w świetle własnych dokumentów*, „Rocznik Historyczny Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego” („RHMHPRL”) 2000, nr 16, s. 205-221; G. Majchrzak, *Wytyczne w sprawie zwalczania podziemia peeselowsko-bechowskiego na wsi*, „RHMHPRL” 2001, nr 17, s. 247-262; *Zniszczyć PSL. Działania Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego wobec ruchu ludowego w województwie lubelskim w latach 1944-1956*, [wybór źródeł i oprac.] J. Romanek, Warszawa-Lublin 2009; *Stanisław Mikołajczyk w dokumentach aparatu bezpieczeństwa*, t. 1, *Działalność w latach 1945-1947*, [oprac.] W. Bagieński i in., Warszawa 2010.

⁶ *Represje wobec wsi i ruchu ludowego (1944-1956)*, t. 1, [red.] J. Gmitruk i Z. Nawrocki, Warszawa 2003. W pracy na uwagę zasługują teksty: Grzegorza Majchrzaka, *Wytyczne dla aparatu bezpieczeństwa dotyczące wsi i ruchu ludowego* oraz Bolesława Derenia, *Represjonowanie krakowskich przywódców ruchu ludowego w latach 1945-1956 (w świetle dokumentów służby bezpieczeństwa)*. Zob. także: M. Żuławnik, *Działalność Powiatowego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Płońsku wobec ruchu ludowego w okresie referendalno-wyborczym (1946-1947)*, „RHMHPRK” 2010, nr 26.

⁷ A. Kura, *Aparat bezpieczeństwa i wymiar sprawiedliwości wobec kolektywizacji wsi polskiej 1948-1956*, Warszawa 2006. Działania bezpieki wobec wsi Autor opisał w dwóch podrozdziałach (3.3 i 5.1).

Ponadto istnieje kilka wartościowych publikacji mono- i politematycznych prezentujących środowisko wiejskie w latach 1945-1956⁸.

Celem niniejszej publikacji jest przedstawienie pracy Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego (MBP) w 1952 roku na tzw. „odcinku wiejskim” w świetle jego własnych materiałów źródłowych. Krytyce poddane zostały najważniejsze dokumenty (akta normatywne i administracyjne⁹) wytworzone przez tzw. centralę, tj. różnego rodzaju sprawozdania, raporty, meldunki, wytyczne, zarządzenia, telefonogramy, itp.¹⁰ Pozostałe archiwalia, w tym operacyjne, ze względu na ich wtórne znaczenie dla omawianych zagadnień pominięto. Wymienione dokumenty odzwierciedlają przedmiotowy zakres prac aparatu bezpieczeństwa, jego metodologię i efekty. Tworzą one spójny i kompleksowy obraz, ponieważ dotyczą całego roku 1952 w ujęciu chronologicznym, ukazują mechanizmy, które „trudno wykrzyć”, badając wyrwane z kontekstu wydarzenia czy działania resortu bezpieczeństwa.

Analiza zawartości poddanych kwerendzie materiałów wymaga specjalistycznego przygotowania warsztatowego. Badacz przede wszystkim musi poznać historię i strukturę komunistycznego aparatu bezpieczeństwa, terminologię, a także specyficzny język komunikacji resortowej¹¹.

⁸ M. Nadolski, *Komuniści wobec chłopów w Polsce 1941-1956. Mity i rzeczywistość*, Warszawa 1993; D. Jarosz, *Konflikty chłopów z władzą w okresie „planowego skupu zboża” w latach 1950-1951*, „Polska 1944/45-1989. Studia i materiały” 1995, t. 1; idem, *Funkcjonowanie systemu represji wobec chłopów za niewykonanie obowiązkowych dostaw w Polsce w latach 1951-1955*, „Pamięć i Sprawiedliwość. Biuletyn Głównej Komisji Badania Zbrodni Przeciwko Narodowi Polskiemu – IPN” 1997, t. 40; idem, *Polityka władz komunistycznych w Polsce w latach 1948- chłopci*, Warszawa 1998; S. Stęпка, *Chłopi wobec wydarzeń politycznych w Polsce (1956-1959)*, Warszawa 1999; B. Fengler, *Fałszywe oskarżenia chłopów w ramach procesu socjalizacji wsi polskiej w latach 1945-1956*, [w:] *Przestępstwa sędziów i prokuratorów w Polsce lat 1944-1956*, [red.] W. Kulesza i A. Rzepiński, Warszawa 2001, s. 347-358; T. Skonieczny, *Postawy chłopów wobec koncepcji i poczynań PPR (PZPR) w początkowej fazie kolektywizacji rolnictwa 1948-1949*, Słupsk 2009; M. Markiewicz, *Kolektywizacja wsi w województwie białostockim 1948-1956*, Białystok 2010.

⁹ Przez ww. nazwy w znaczeniu potocznym należy rozumieć różnego rodzaju teksty ustalające normy postępowania.

¹⁰ Dla pełnego zobrazowania niektórych zagadnień, w celu konfrontacji, wykorzystano materiały administracyjne terenowych struktur UB.

¹¹ Zob., m.in.: I. Dojka, *Zaktamany słownik czyli żargon funkcjonariuszy bezpieczeństwa PRL*, Kraków 2011; Ł. Kamiński, *Lingua securitatis*, [w:] *Wokół teczek bezpieki...*, s. 393-398; A. Paczkowski, *Bardzo krótki słownik wywiadu*, [w:] *Wokół teczek bezpieki...*, s. 399-403; *Słowniczek podstawowych pojęć z języka operacyjnego UB/SB*, [w:] F. Musiał, *Podręcznik bezpieki. Teoria pracy operacyjnej Służby bezpieczeństwa w świetle wydawnictw resortowych Ministerstwa Spraw Wewnętrznych*

Tylko wtedy, po „złamaniu” kodu źródeł, wydobędzie z nich rzeczywiste informacje, nie tracąc jednocześnie z pola widzenia roli oraz mechanizmów funkcjonowania tej służby.

Do analizy wybrano rok 1952 również dlatego, że oprócz programowej (planowej) pracy, UB zaangażowane było (z inicjatywy PZPR i własnej) w wiele ważnych wydarzeń i tzw. kampanii propagandowych: „dyskusję” nad projektem nowej konstytucji¹², obchody 60. rocznicy urodzin „Pierwszego Obywatela”, Przewodniczącego PZPR, Prezydenta RP – Bolesława Bieruta¹³, uchwalenie konstytucji PRL i wybory do Sejmu PRL z 26 października. Wydarzenia te pozwalają na kompleksowe przedstawienie obrotów oraz mechanizmów determinujących funkcjonowanie i efektywność policji politycznej.

Lata 1950-1953 to szczególny okres w działalności komunistycznego aparatu bezpieczeństwa. Rozbudowywano jego struktury organizacyjne oraz intensyfikowano walkę z wrogiem wewnętrznym i zewnętrznym. Utworzono czwarty etat wiceministra MBP, który objął oddelegowany z KC PZPR Wacław Lewikowski, mający za zadanie nadzorować szkolnictwo resortowe¹⁴. Było to istotne, gdyż na VI Plenum KC PZPR 17-18 lutego 1951 roku Bolesław Bierut wysunął hasło umocnienia Frontu Narodowego. Miało ono zapewnić konsolidację społeczeństwa w walce o pokój i realizację planu sześcioletniego oraz w zwalczaniu wrogów. Minister bezpieczeństwa publicznego Stanisław Radkiewicz, omawiając zadania aparatu bezpieczeństwa w świetle uchwał VI Plenum, informował: „hasło Frontu Narodowego – mówi tow. Bierut – oznacza podniesienie walki klasowej na wyższy poziom i prowadzenie jej w korzystniejszych dla nas

PRL (1970-1989), Kraków 2007, s. 325-352; *Instrukcje pracy operacyjnej aparatu bezpieczeństwa 1945-1989*, [oprac. i wstęp] T. Ruzikowski, Warszawa 2004; *Instrukcje pracy pionów pomocniczych UB i SB (1945-1989)*, [wybór, wstęp i oprac.] M. Komanińska, Kraków 2010.

¹² AIPN, sygn. BU 1572/702, pismo Nr AC-131/52, s. 9.

¹³ Ibidem, Pismo Dyrektora Gabinetu Ministra ppłk M. Drzewieckiego Nr AC- 589/52 do Szefów Wojewódzkich Urzędów Bezpieczeństwa z 19.04.1952 r., s. 25.

¹⁴ Funkcję wiceministra pełnił od 27 października 1949 r. do 21 października 1952 r. – <http://katalog.bip.ipn.gov.pl/showDetails.do?lastName=Lewikowski&idx=&katalogId=2&subpageKatalogId=2&pageNo=1&osobaId=19385&> (25.11.2011 r.). H. Dominiczak, *Organy bezpieczeństwa PRL 1944-1990. Rozwój i działalność w świetle dokumentów MSW*, Warszawa 1997, na s. 26 jest informacja, że etat IV wiceministra utworzono w 1950 r. W. Lewikowski opracował statut Biura Specjalnego MBP, które później przekształcono w Departament X. Był też posłem na Sejm PRL I kadencji, ambasadorem PRL w Moskwie (1952-1957) i członkiem KC PZPR.

warunkach, oznacza zmianę dotychczasowych metod walki politycznej, ale nie celów tej walki, nie kierunku tej walki nie podstawowych zadań tej walki, która jest walką o realizację historycznej misji klasy robotniczej, to znaczy walką o zwycięstwo socjalizmu¹⁵ [...]. **A więc pierwszym nakazem jest dla nas stosowanie takiej polityki represyjnej, która daje tylko celne uderzenia we wroga klasowego**¹⁶. Bardziej sugestywnie przedstawił to wiceminister Roman Romkowski, twierdząc, że Front Narodowy powinien: „mocniej bić wroga, bić te wszystkie elementy, które przeszkadzają w realizacji hasła walki o pokój i socjalizm. Wroga należy bić bez poślazania, bez względu na to czy jest to robotnik, czy chłop małorolny”¹⁷.

Oczywiście wroga na wsi „bito” nieprzerwanie od 1944 roku, udoskonalając metody i formy. Dotyczyło to zarówno sfery administracyjno-normatywnej, jak i praktycznego jej zastosowania¹⁸. W roku 1952 MBP taką strategię realizowało we wszystkich środowiskach. Na wsi już na początku stycznia aparat zaangażował się w „dokończenie” rocznego planu skupu zboża za rok 1951, który w skali ogólnokrajowej wykonany został w około 90%¹⁹. Powołując się na wytyczne rządu i partii w zakresie „wzmoczonej walki o pełną realizację planu”, dyrektor Gabinetu Ministra ppłk Michał Drzewiecki²⁰ 9 stycznia 1952 roku zwrócił się do szefów Wojewódzkich i Powiatowych UBP, informując, że: „rola i znaczenie organów bezpieczeństwa w tym ostatnim okresie akcji staje się tym większa, że akcja skupu

¹⁵ Przemówienie ministra BP Stanisława Radkiewicza na temat zadań aparatu bezpieczeństwa publicznego w świetle uchwał VI Plenum KC PZPR (marzec 1951 r.), [w:] *Aparat bezpieczeństwa w Polsce w latach 1950-1952...*, s. 59 i 69.

¹⁶ Ibidem, s. 63. W niniejszej publikacji wszystkie pogrubienia w cytatach z dokumentów posiadają odzwierciedlenie w oryginałach.

¹⁷ Cyt. za H. Dominiczak, op. cit., s. 86.

¹⁸ Dla środowiska wiejskiego zob. m.in.: „Instrukcja specjalna nr 1 o zadaniach organów bezpieczeństwa publicznego na obecnym etapie walki klasowej na wsi” wraz ze „Schematem raportu miesięcznego PUBP” z 18.09.1948 r., [w:] *Księga bezprawia...*, s. 289-301.

¹⁹ Akcję zapoczątkowało Pismo Nr AC-961/51 z 31.07.1951 r. do Szefów Wojewódzkich i Powiatowych Urzędów Bezpieczeństwa Publicznego sygnowane przez wiceministra Konrada Świetlika, w: *Księga bezprawia...*, s. 489-490. Akcja miała trwać od 01.08 do 31.12.1951 r.

²⁰ Michał Drzewiecki (Maurycy Holzer), przedwojenny działacz komunistyczny. W resorcie MBP zatrudniony w sierpniu 1946 roku. Od 14.08.1951 r. do rozwiązania Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego (7.12.1954 r.) dyrektor Gabinetu Ministra BP – szerzej zob. <http://katalog.bip.ipn.gov.pl/showDetails.do?lastName=Drzewiecki&idx=&katalogId=2&subpageKatalogId=2&pageNo=1&osobald=32338&> (25.11.2011 r.).

obejmuje element najbardziej oporny, środowiska, gdzie wróg klasowy wykazuje największą aktywność”²¹. Podpułkownik Drzewiecki z polecenia wiceministra Konrada Świetlika²², odwołując się do Zarządzenia nr 057/51²³ ministra Stanisława Radkiewicza, przypomniał, na jakich zasadach w akcji miał uczestniczyć aparat bezpieczeństwa. Przywołany dokument składał się z pięciu części zawierających po kilka punktów. W pierwszej skupiono uwagę na wytycznych zmierzających do zapewnienia: „pełnego bezpieczeństwa, spokoju i porządku w terenie (na każdej gminie i gromadzie) w okresie realizacji dostaw”. Do osiągnięcia tego celu, oprócz UB, włączono Milicję Obywatelską (MO), Ochotniczą Rezerwę Milicji Obywatelskiej (ORMO) i Korpus Bezpieczeństwa Wewnętrznego (KBW). Druga część instruowała, jak reagować na wszelkie przejawy wrogości i dostarczała niezbędnych w tym zakresie argumentów. Głównym miały być sankcje karne określone w art. 23 dekretu o skupie zboża z 23 czerwca 1951 roku oraz art. 15 dekretu o zabezpieczeniu dostaw ziemniaków z października 1951 roku²⁴. Z kolei do form służących zwalczaniu wrogiej agitacji

²¹ AIPN, sygn. BU 1572/702, Pismo Dyrektora Gabinetu Ministra ppłk M. Drzewieckiego (Nr AC-24/52, DO-2; WO-2; PO-2) do Szefów Wojewódzkich i Powiatowych UBP z 09.01.1952 r., bez paginy. Symbol „DO- oznacza numer porządkowy regulacji wydanej w danym roku przeznaczonej dla Departamentów MBP. „WO- – analogicznie dla WUBP, zaś „PO- dla PUBP.

²² W latach 1946-1948 był dowódcą KBW, od 21.08.1948 r. do 01.12.1954 r. wiceministrem MBP, członek Komisji Bezpieczeństwa KC PZPR nadzorującej aparat terroru. Jako III wiceminister nadzorował więziennictwo, Korpus Bezpieczeństwa Wewnętrznego (KBW) oraz Wojska Ochrony Pogranicza (WOP). Ta ostatnia formacja rozkazem ministra obrony narodowej z 04.12.1948 r. została przekazana ministrowi BP, który rozkazem organizacyjnym z 14.12.1948 r. poinformował o przejęciu nad nią kontroli z dniem 01.01.1949 r.

²³ Zarządzenie nr 057/51 z dnia 09.10.1951 r. /DO-128, WO-112, PO-71/. Dokument opublikowany w: *Księga bezprawia...*, s. 521-525. Bogusław Kopka w nocie edytorskiej tego dokumentu (s. 525, przyp. 3) informuje, że 29.01.1952 r. „akcję represyjną wobec inspiratorów i osób [...] prowadzić w porozumieniu z prokuratorami powiatowymi i sekretarzami powiatowymi partii”. Po czym odsyła do pracy *Aparat Bezpieczeństwa w Polsce w latach 1950-1952...*, s. 214-216. Z kolei w tej publikacji autorzy wyboru dokumentów A. Dudek i A. Paczkowski na s. 215 odwołują się do pracy A. Kochańskiego, op. cit., s. 456. Zamieszczony przez B. Kopkę cytat pochodzi z pracy A. Kochańskiego, op. cit., s. 406. Za Kochańskim błędnie podana została data 29 stycznia. W rzeczywistości chodzi o Pismo Dyrektora Gabinetu Ministra ppłk M. Drzewieckiego (Nr AC-24/52) do Szefów Wojewódzkich i Powiatowych UBP z 09.01.1952 r.

²⁴ Art. 23 dekretu o skupie zboża brzmiał: „Kto złośliwie uchyla się od ciężącego na nim obowiązku sprzedaży zbóż w ramach planu, utrudnia lub udaremnia wykonanie tego obowiązku przez inne osoby albo publicznie nawołuje do uchylania się od tego obowiązku – podlega karze więzienia do lat 3 lub aresztu”. Analogiczne brzmienie posiadał wymieniony artykuł 15 – cyt. za *Księga bezprawia...*, s. 523.

i propagandy zaliczono; „przesłuchania, krótkotrwałe przetrzymanie celem przeprowadzenia dochodzenia i właściwego oddziaływania oraz aresztowanie”. W następnych częściach przywołanego zarządzenia omówiono organizację pracy urzędów bezpieczeństwa i MO, kwestie sieci informacyjno-agenturalnej oraz organizację pracy aparatu terroru w terenie.

Według zaleceń wiceministra Konrada Świetlika z 9 stycznia 1952 roku akcję represyjną wobec inspiratorów i osób szerzących świadomie propagandę oraz wobec uchylających się złośliwie od dostaw należało prowadzić w porozumieniu z prokuratorami powiatowymi i sekretarzami Komitetów Powiatowych PZPR, w myśl zasad ustalonych w rozdziale B załączonej instrukcji dla prokuratorów²⁵. Obowiązek kierowania zabezpieczeniem skupu nałożono centralnie na Departament IV i Wydziały IV w WUBP, a w PUBP na szefa lub zastępcę²⁶.

Bardzo szybko jednak okazało się, że wieś nie wywiązuje się zarówno z dostaw zboża, jak i żywca. W tej ostatniej sprawie 12 lutego 1952 roku zainterweniował minister Radkiewicz. W zarządzeniu nr 010/52, podkreślając znaczenie obowiązkowych dostaw produkcji zwierzęcej, przestrzegał: „istnieje niebezpieczeństwo, że wrogie elementy na wsi i w mieście będą się starały utrudnić realizację dostaw obowiązkowych przez rozsiewanie wrogiej propagandy, wywoływanie paniki i inspirowanie masowego nielegalnego uboju żywca”²⁷. Zarządził, aby „prowokatorów jawnie występujących, zrywających zebrania, terrorystów napadających na sołtysa względnie innych pracowników zatrudnionych w akcji wprowadzania w życie dekretu”²⁸ – na podstawie udokumentowania przestępstwa aresztować i przekazać prokuratorom. Łagodniej należało postępować z tymi

²⁵ Zgodnie z zasadami środowisko wiejskie różnicowano. Otóż sankcje wobec mało- i średnio-rolnych miały być stosowane po uprzednim ustaleniu, czy posiadane ilości zboża pozwalały im na wywiązywanie się z dostaw. Charakterystyki osób wzywanych na przesłuchanie do prokuratora szefowie PUBP podawali ustnie na zebraniu zespołu powiatowego. Śledztwa aresztanckie i podejrzanych na wolności miał prowadzić bezpośrednio prokurator lub MO. UB tylko wtedy, gdy szef uznał to za celowe. Obowiązek kierowania zabezpieczeniem akcji skupu nałożono centralnie na Departament IV i Wydziały IV w WUBP, a w PUBP na szefa lub zastępcę.

²⁶ AIPN, sygn. BU 1572/702, Pismo Dyrektora Gabinetu Ministra ppłk M. Drzewieckiego (Nr AC-24/52)...

²⁷ Dokument zamieszczony na płcie DVD dołączonej do: *Księga bezprawia...*, s. 1719.

²⁸ 15.02.1952 r. wszedł w życie dekret o obowiązkowych dostawach zwierząt rzeźnych – zob. <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU19520080046> (10.12.2011 r.), uchylony 01.12.1953 r. – zob. <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU19530500244> (10.12.2011 r.).

chłopami, którzy, przemawiając na zebraniach, wyrażali niezadowolenie lub zastrzeżenia do nowego systemu. W tych przypadkach należało ustalić inspiratorów oraz organizatorów wrogiej akcji i „unieszkodliwić ich”. Nie należy jednak zapominać, że owo unieszkodliwienie oznaczało bezkarność. W czasie wszystkich akcji, bez względu na ich cel, zakres przedmiotowy eliminowania „przestępczości” był niezwykle szeroki. I tak przy okazji obowiązkowych dostaw żywności należało „zmobilizować aparat UBP i MO na zwalczanie wrogiej działalności w postaci spekulacji mięsem, nielegalnego uboju, szerzenia wrogiej propagandy, uchylania się od dostaw itp.”²⁹.

Podobnie jak w realizacji akcji skupu zboża, tak i w tym przypadku minister zalecał, aby przeanalizować sytuację, ujawnić wrogie elementy i wytypować agenturę oraz nastawić ją na sygnalizowanie przejawów wrogości. Obowiązki te miał pełnić aparat bezpieczeństwa oraz Milicja Obywatelska przy wydatnej pomocy instruktarzowej UB i wzajemnej współpracy w terenie. O wszystkich wypadkach związanych z realizacją dekretu, nastrojach społecznych, wypowiedziach oraz wszelkich niepokojących sygnałach należało natychmiast informować wojewódzkie i powiatowe instancje PZPR. Zgodnie z zaleceniem ministra Radkiewicza: „posunięcia represyjne należy uzgadniać z Sekretarzami KW lub KP z udziałem prokuratorów terenowych”³⁰. Z kolei ważniejsze wydarzenia miały być natychmiast przesyłane telefonogramem do Departamentu IV, zaś meldunki o sytuacji i przedsięwzięciach aparatu należało codziennie wysyłać dalekopisem. Dla sprawozdań wyznaczono trzy terminy: 20 lutego, 25 lutego i 1 marca. Rozbudowana sprawozdawczość pozwalała ministerstwu nie tylko na poznanie skali zjawiska, ale przede wszystkim na bieżącą kontrolę i nadzór.

Opieszałość aparatu i brak satysfakcjonujących efektów zaniepokoił centralę w Warszawie. W tym przypadku zareagował wiceminister Roman Romkowski³¹. Pismem z 27 lutego 1952 roku (a więc 15 dni po wydaniu

²⁹ Zarządzenie nr 010/52, dokument zamieszczony na płcie DVD dołączonej do: *Księga bezprawia...*, s. 1720.

³⁰ Ibidem, s. 1722.

³¹ Właściwie Nasiek (Natan) Grinżpan-Kikiel, od 1946 r. do 1949 r. w MBP, wiceminister od 1949 r. do 1954 r. <http://katalog.bip.ipn.gov.pl/showDetails.do?idx=R&katalogId=1&subpageKatalogId=1&pageNo=1&nameId=15047&osobald=26658&> (11.12.2011 r.).

zarządzenia nr 010/52) zaktywizował podległy mu aparat ministerialny i wojewódzki „w sprawie wzrostu wrogiej szeptanej propagandy na wsi oraz wrogich „wystąpień elementów kułackich i ich zauszników”³². Podając kilka przykładów oporu, wskazując na przyczyny i odpowiedzialnych (wrogów), stwierdził: „Mimo ostrego charakteru tej formy wrogich wystąpień, WUBP ograniczają się często do zarejestrowania faktu odmowy nie prowadząc rozpracowań celem szybkiego ujawnienia i likwidacji inspiratorów.

W związku z powyższym należy:

1. We wszystkich przypadkach masowego odmówienia przez chłopów podpisania list z terminami dostaw wszcząć aktywne agenturalne rozpracowanie, celem ujawnienia i pociągnięcia do odpowiedzialności inspiratorów i organizatorów tej akcji.
2. W ciągu 5 dni przesać do Departamentu IV MBP meldunek o rezultatach rozpracowania w/w spraw.
3. Do wszystkich ważniejszych spraw należy delegować odpowiednich pracowników WUBP celem okazania pomocy PUBP w rozpracowaniu”³³.

Ze względu na to, że pismo, mimo dyscyplinującego charakteru, nie przyniosło pożądanych efektów, MBP postanowiło skuteczniej walczyć z wrogiem na wsi. Z perspektywy bezpieki i KC PZPR było to zasadne, gdyż opór wsi przeciw polityce państwa, problemy aprowizacyjne, spółdzielczości i gospodarka PGR wymagały specjalnej troski³⁴. Uznano zatem, że najlepszym rozwiązaniem będzie zmiana organizacji terenowego aparatu bezpieczeństwa w taki sposób, aby był on wszechobecny w środowisku wiejskim. W tym celu 2 kwietnia 1952 roku minister Radkiewicz wydał rozkaz nr 010/52 nakazujący przeprowadzenie do 1 maja reorganizacji PUBP. Najważniejszą zmianą było powołanie terenowych referentów gminnych. Motywację tego przedsięwzięcia w rozkazie uzasadniono następująco: „**by aparat UB i MO maksymalnie wzmógł swoją czujność**

³² AIPN, sygn. BU 1572/702, Pismo Nr AC-318/52 do Szefów WUBP, s. 14 i 15. Dokument ten opublikowano w: *Księga bezprawia...*, s. 563 i 564.

³³ AIPN, sygn. BU 1572/702, Pismo Nr AC-318/52 do Szefów WUBP, s. 14 i 15.

³⁴ Od 1951 r. wieś została poddana niezwykle restrykcyjnej polityce rolnej państwa. Każdy rolnik posiadający gospodarstwo o powierzchni użytkowej większej niż 1 ha został zmuszony do obowiązkowych dostaw zboża i ziemniaków (1951 r.) oraz zwierząt rzeźnych i mleka (1952 r.).

i aktywność na odcinku wsi, maksymalnie interesował się problematyką wiejską, zbliżył się do wsi – do gminy i gromady, dokładnie operatywnie rozpracował wrogi element wiejski, a nade wszystko reakcyjno-kułackich wodzirejów wiejskich, aby sparaliżować wszelkie poczynania wroga klasowego i zapewnić spokój i porządek przy realizowaniu zadań Partii i Rządu na wsi”³⁵.

„Nowa” rola komunistycznej policji politycznej polegała, zgodnie z jej nazwą, na zapewnieniu „bezpieczeństwa” polityce rolnej (nie tylko) PZPR i rządu. Środowisko wiejskie objęto szczególną ochroną, ponieważ, jak napisano w rozkazie: „Wróg klasowy – podziemie reakcyjne wszystkich maści i reakcyjna część kleru w oparciu o kułaka i spekulanta i przy czynnym jego poparciu usiłują przeciwstawić się, tej polityce Partii i Rządu, usiłują przeszkadzać i hamować nasz marsz naprzód.

W swej niecnej pracy wykonują oni zbrodnicze zlecenia amerykańskich podżegaczywojennych i ich anglo-francuskich satelitów, którzy nie szczędzą środków, aby przeszkodzić naszemu rozwojowi i wzrostowi sił Polski Ludowej.

Wróg będzie czynił coraz więcej wysiłków, aby powstrzymać rosnącą pozytywną aktywność podstawowych mas chłopskich wobec polityki Partii i Rządu”³⁶.

Do omawianego rozkazu w postaci załączników dołączono dwie instrukcje z 2 kwietnia 1952 roku: „O organizacji pracy operacyjnej w PUBP”³⁷ oraz „pracy referenta na terenie gminy”³⁸. Omawianie tych „małych książeczek” mija się z celem. Były to bowiem rutynowe wykładnie szczegółowo omawiające zadania, które należało wykonać. Powielały one utarte schematy, terminologię, podział rzeczywistości według struktury „my” (strażnicy systemu, socjalizmu itp.) i „oni (wrogowie różnych maści i odzieni). Komunikat Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego jako nadawcy (władcy języka) i decydenta (władzy) przy hierarchiczności służbowej nie pozostawiał miejsca na interpretacje. Istotę pracy operacyjnej refe-

³⁵ A. Kochański, op. cit., s. 434. Rozkaz nr 010/52, dokument zamieszczony na płcie DVD dołączonej do: *Księga bezprawia...*, s. 1756.

³⁶ Ibidem, s. 1756.

³⁷ Ibidem, s. 1758-1764.

³⁸ Ibidem, s. 1765-1773.

renta wiernie oddał Aleksander Kochański, pisząc, że jego zadaniem było: „zwalczanie wrogiej działalności skierowanej przeciwko polityce Partii i Rządu na wsi, a więc przeciwko spółdzielniom produkcyjnym, państwowym gospodarstwom rolnym, państwowym ośrodkom maszynowym, kontraktacji, dostawom mięsa, zboża i wszelkiej innej wrogiej działalności, uprawianej w różnych formach”³⁹. Operacyjnym rozpracowaniem (tzn. rozpoznaniem, ujawnieniem, opracowaniem i unieszkodliwieniem) należało objąć wrogie środowiska i jego elementy: „Wodzirejem może być więc kułak, były oficer sanacyjny, były wójt, sklepikarz, działacz reakcyjnych stronnictw politycznych lub organizacji wojskowych (PSL, BCh, Stronictwo Narodowe, AK), zausznik kułaka wywodzący się ze średniaków lub nawet biedoty wiejskiej, ksiądz reakcjonista, działacz klerykalny lub sektancki”⁴⁰. W instrukcji zaznaczono, że referent gminny może spotkać się z różnymi przejawami wrogiej działalności. Wskazano tu szeptaną propagandę, zbiorowe słuchanie zachodnich polskojęzycznych rozgłośni radiowych, nielegalne zebrania pod pozorem gościny czy kart, szerzenie wrogich nastrojów wobec polityki partii i rządu. Ponadto wyczulano na sabotaż i dywersję. Wszystkie te działania noszące znamiona przestępstw politycznych miały być skutecznie i szybko zwalczane.

Charakter przywołanych instrukcji doskonale ilustruje ich spis treści. W pierwszej z wymienionych, tj. „o organizacji pracy operacyjnej w PUBP”, po ogólnym wprowadzeniu, podano: I. Zakres działania kierownictwa PUBP, II. Zakres działalności referentów przy kierownictwie PUBP, III. Zakres działania referentów terenowych (obsługujących gminę), IV. Dokumentacja operacyjna i V. Sprawozdawczość. Z kolei w drugiej „O pracy referenta na terenie gminy” materiał podzielono na następujące rozdziały: Element podejrzany, Werbunek i praca z siecią agencyjną, przejawy wrogiej działalności, Planowanie pracy i sprawozdawczość, Dokumentacja i Teczka gminna. Ta ostatnia składała się z trzech części: część I – dane ogólne o gminie, część II – operacyjna (spis elementu podejrzanego, spis agentury, wykaz przejawów wrogiej działalności), część III – materiały operacyjne do załatwienia. Dokumentację uzupełniał wzór teczeki gminnej. I tak w części danych ogólnych o gminie, poza opisem geograficznym, zna-

³⁹ Cyt. za A. Kochański, op. cit., s. 434.

⁴⁰ Ibidem.

lazły się następujące informacje: 1. Krótki zarys działalności ugrupowań reakcyjnych; 3. Dane cyfrowe dotyczące stanu ilościowego mieszkańców gminy z uwzględnieniem: a) członków PZPR, ZSL, SD, ZMP, b) potencjalnie wrogich środowisk; 4. Wykaz obiektów politycznych, gospodarczych, politycznych, społecznych na terenie gminy; 5. Spis nauczycieli, sołtysów, księży i członków zakonów na terenie gminy: a) spis nauczycieli wg szkół, b) spis sołtysów, c) spis księży, personelu kościelnego, zakonników i członków sekt religijnych. Dla każdej z tych grup przygotowana była tabela, w której poza nazwiskiem i imieniem ojca należało umieścić takie dane, jak: data i miejsce urodzenia, miejsce zamieszkania, pochodzenie społeczne, stanowisko, przynależność partyjna (poza duchowieństwem), udział w organizacjach reakcyjnych i uwagi.

W części II – operacyjnej teczki gminnej znalazły się bardzo szczegółowe tabele według następującej struktury: 1. Spis wodzirejów i osób rozpracowywanych, 2. Spis bogaczy wiejskich (kułaków), 3. Spis elementu podejrzanego wg gromad, 4. Wykaz aresztowanych, zasądzonych i zwolnionych, 5. Spis osób, w stosunku do których stosowano przedsięwzięcia profilaktyczne, 6. Wykaz prowadzonych opracowań agencyjnych, 7. Spis sieci informacyjnej z podziałem na rezydentury, 8. Spis sieci agencyjnej pozostającej na kontakcie pracownika operacyjnego, 9. Kalendarz spotkań, 10. Wykaz przejawów wrogiej działalności na terenie gminy i 11. Plan pracy, meldunki oraz wskazówki operacyjne przełożonych.

W części III. Materiały operacyjne (do załatwienia) poinstruowano referentów, że: 1. Wykaz osób figurujących w materiałach winien być w segregatorze, 2. Materiały operacyjne do załatwienia dotyczące gminy (doniesienia, protokoły, zameldowania itp.).

Wymieniona zawartość instrukcji obarczała referenta gminnego licznymi obowiązkami, czyniąc z niego przysłowiowego „wielbłąda” bezpieczeństwa. Pomijając ogrom pracy, był on odpowiedzialny za swoiście rozumiane bezpieczeństwo w środowisku wiejskim. Nie usprawiedliwiając jego roli, trzeba stwierdzić, iż był on „mieczem bezpieczeństwa oraz partii” i od jego „operatywności” zależały wyniki, tzn. efektywność polityki rolnej państwa (realizacja obowiązkowych świadczeń) oraz skala terroru⁴¹.

⁴¹ Informacje na temat szczególnej roli UB na wsi szybko dotarły do polskiej emigracji politycznej w Londynie – Studium Polski Podziemnej, sygn. kol. 8/16, Działalność UB na wsi, bez paginy.

Mimo wprowadzenia tych zmian, MBP precyzowało i rozszerzało swój „front walki” w środowisku wiejskim. Starając się poprawić skuteczność i celność uderzeń, a zarazem efektywność w wykrywaniu wroga, 30 kwietnia 1952 roku centrala opracowała pismo, a raczej broszurę (małą książeczkę) AC-674/52 *Wytyczne w sprawie zwalczania podziemia PSL-owsko-BCH-owskiego na wsi*⁴². O wadze dokumentu świadczy podpis ministra generała Stanisława Radkiewicza. Trudno jednoznacznie stwierdzić, jakie motywy przyswieceały rozszerzeniu działań o „odcinek podziemia na wsi”. Być może obawiano się, że rozkaz nr 010/52 i towarzyszące mu szczegółowe instrukcje nie zostały należycie „rozumiane i przyswojone” przez terenowe ogniwa bezpieki, co przekładało się na niezadowolające efekty ich pracy⁴³. Bez względu na genezę, dokumentu tego nie można pozostawić bez komentarza, gdyż, podobnie jak i inne tego rodzaju zalecenia, był swego rodzaju szczegółowym programem pracy, ustalonym przez ministra i przeznaczonym do realizacji przez podległy mu resort. Stanisław Radkiewicz poinformował, że powstało 3330 spółdzielni produkcyjnych, a na: „wsi toczy się obecnie zaciekle walka klasowa o duszę pracującego chłopstwa. My staramy się przeciągnąć je na stronę Państwa Ludowego, na stronę przebudowy rolnictwa w duchu socjalistycznym, a kułacy starają się powstrzymać przechodzenie chłopstwa na naszą stronę, starają się przeszkodzić w przebudowie rolnictwa w duchu postępu, organizują opór przeciw wszelkim poczynaniom władzy ludowej na wsi”. Wymienione kułactwo samo w sobie nie mogło stanowić istotnego zagrożenia dla pań-

⁴² AIPN sygn. BU 1572/615, s. 1. Dokument ten opublikował G. Majchrzak, *Wytyczne w sprawie zwalczania...* Dokonując analizy, korzystam z oryginału.

⁴³ Tezę taką zdają się potwierdzać Tezy referatu ministra BP z 9.08.1952 r., jak i Uwagi do tez referatu ministra BP z 11.08.1952 r. przedstawione przez Starszego Inspektora Inspektoratu Ministra BP A. Pundy. W obu dokumentach, analizując reorganizację na podstawie rozkazu Nr 010/52, poza pozytywnymi dostrzeżono też wiele minusów, m.in.: charakterystyczną cechą w pierwszych dwóch miesiącach dla przebiegu reorganizacji na terenie kraju jest zmniejszenie się ilości aresztów z 1672 w kwietniu do 1060 w czerwcu br., tj. o 36% mniej. Natomiast w okresie reorganizacji zwiększyła się ilość napadów z 107 w maju do 122 w czerwcu – AIPN, sygn. BU 1572/7, s. 12. Dokumenty, o których mowa, miały charakter socjotechniczny, a ich celem było zaktywizowanie pracy UB. W pierwszej dekadzie sierpnia, a więc kiedy powstawały, znane były dane za lipiec. W tym miesiącu UB aresztowały 1892 osoby, co oznacza wzrost o ok. 80% – AIPN, sygn. BU 1572/279, Analiza tabeli sprawozdawczej dotyczącej aresztowań sporządzonych na podstawie tabel sprawozdawczych WUBP za miesiąc lipiec 1952 r., s. 55. Warto zaznaczyć, że w czerwcu było to 10,5% ogółu wszystkich aresztowań, a w lipcu – 16,8%.

stwa. Należało przeto pokazać jego mocodawców, a tym samym źródło jego siły i zagrożenia. Dlatego też minister wyczułał podległych mu funkcjonariuszy: „na wzrost i kierunek wrogiej działalności na wsi duży wpływ mają **zagraniczne ośrodki dywersyjne**: obce wywiady i pozostające do ich dyspozycji grupy emigracji, w szczególności mikołajczykowski z »Zielonej Międzynarodówki«, w której zebrały się wszystkie szumowiny reakcji »chłopskiej« na żołdzie amerykańskim. W miarę rosnących przygotowań wojennych imperialistów, zagraniczne ośrodki wywiadowczo-dywersyjne zwiększają nacisk na wrogie środowiska w naszym kraju i pchają je do zaostrzenia walki”. W dalszej części wywodu omówiono propagandę radiową, literaturę, szpiegostwo, dywersję itp. W konkluzji zaś podano wskazówkę: „Dlatego też inspiratorów i organizatorów podziemnych grup i organizacji **działających w gminie i powiecie trzeba i należy szukać pośród miejscowych elementów i wodzirejów kułackich**, to nie należy zapominać, że za ich plecami stoją zagraniczni mocodawcy, którzy kierują podziemiem i stoją na czele akcji dywersyjnej, terrorystycznej i szpiegowskiej [...]. **Zwalczanie wzmagającej się ostatnio wrogiej działalności na wsi stanowi w chwili obecnej najpilniejsze zadanie organów bezpieczeństwa publicznego [...]**. Dlatego też szczególnego znaczenia nabiera zwalczanie i rozbijanie formujących się obecnie na nowo poszczególnych grup **podziemia PSL-owsko-BCh-owskiego**”⁴⁴.

W dalszej części tej specyficznej instrukcji, od s. 5 do 11, podano zadania i wskazówki w 17 punktach z bardzo precyzyjnym opisem. W punkcie pierwszym zalecono zaktywizowanie rozpracowania wrogich grup PSL, BCh, celem ich głębszej penetracji. Punkt drugi mówi o skoncentrowaniu wysiłku na najbardziej niebezpieczniejszych aktywistach. Tutaj pomocna miała być ewidencja aktywu, z której należało typować figurantów, organizacje i środowiska do rozpracowania. Oczywiście, aby ułatwić funkcjonariuszom zadanie w wytycznych dokonano szczegółowej charakterystyki wrogich organizacji i środowisk. W punkcie 4 przyjęto tezę: „że wielu aktywistów b. wrogich chłopskich organizacji uspiło czujność naszych organów przez swoją pozorną beczynność, izolowanie się od swoich dawnych przyjaciół, pozorne nie interesowanie się działalnością

⁴⁴ AIPN sygn. BU 1572/615, s. 2.

polityczną, wobec czego zaniechano dalszego ich rozpracowywania i interesowania się nimi [...]. Stąd wniosek, że wrogi aktyw, wrogie grupy i środowiska należy poddawać stałej agenturalnej obserwacji **nawet wtedy, gdy nie mamy sygnałów, że prowadzą oni obecnie wrogą działalność**. Należy także **przeanalizować stare rozpracowania, zaniechane sprawy** i zorientować się jak powinny one być wykorzystane aktualnie oraz czy rozpracowywanie nie powinno zostać wznowione⁴⁵.

Z powyższego cytatu wyraźnie wynika, że w obrazie nakreślonym przez bezpiekę wróg był niezwykle przebiegły, gdyż poprzez swoją pozorną beczynność uspił czujność „aparatu”. W związku z tym recepta na jego unieszkodliwienie była prosta. Ponizony aparat powinien dostrzec zagrożenie i przystąpić do działań, które sugestywnie zostały przedstawione. W następnych zaś punktach, krok po kroku minister wskazywał „katalog” wrogów, ich bogate formy i metody działania oraz metodologię ich rozpoznawania i zwalczania. Punkt 6 mówił, że: „aby móc dobrze rozpracować wzajemne powiązania i styki pomiędzy wrogimi grupami, środowiskami i organizacjami, należy sporządzić w każdym powiecie dokładny wykaz (schemat) rozmieszczenia grup w terenie, z uwzględnieniem danych o stopniu ich powiązania i łączności oraz nasadzeniu na nich agentury”⁴⁶. W ostatnim 17 punkcie stwierdzono: „Reakcyjne żywioty PSL-owskie, dążą do tworzenia półlegalnych nielegalnie działających grup i podziemnych organizacji jednocześnie nie rezygnując z możliwości legalnej działalności politycznej. Przede wszystkim odnosi się to do ZSL [...], ale nie powinno to nam przesłaniać niebezpieczeństwa, że **mikołajczykowcy nie rezygnują i będą ponawiać próby opanowania stanowisk i całych ogniw ZSL**. Zadaniem naszym jest ochrona ZSL przed przenikaniem wroga i podziemia w jego szeregi. Praca nasza powinna jednak polegać nie – jak często mylnie i szkodliwie sądzą niektórzy pracownicy operacyjni – na mieszaniu się do organizacyjnych spraw ZSL, na zajmowaniu się polityką personalną, zdejmowaniu i przesuwaniu kadry ZSL-owskiej, lecz na ujawnianiu wrogów wdzierających się do ZSL, likwidowaniu gniazd dywersji mikołajczykowskiej w PSL”⁴⁷.

⁴⁵ Ibidem, s. 6.

⁴⁶ Ibidem, s. 9.

⁴⁷ Ibidem, s. 10 i 11.

Dokument kończy niezwykle sugestywna informacja: „Przepisy niniejsze są wytycznymi dla całego aparatu operacyjnego WUBP i PUBP. **Cały bowiem aparat winien wziąć udział w ich wykonaniu**, włączyć się aktywnie do zwalczania wszelkiej wrogiej działalności na wsi pod kierownictwem szefa WUBP i PUBP. Bezpośrednie zadanie kierowania pracą operacyjną w walce z mikołajczykowskim podziemiem spoczywa na **Departamencie V i Wydziałach V WUBP**. Dlatego też w tych jednostkach winny koncentrować się materiały i informacje dotyczące tego zagadnienia [...]. Wszyscy pracownicy operacyjni muszą zdać sobie sprawę, że nie ma jakichś wyodrębnionych, oderwanych i niezależnych od siebie »środków«. Wszystkie wrogie elementy b. Ak-owcy, WiN-owcy, PSL-owcy, członkowie klerykalnych organizacji i inni wrogowie, którzy dawniej wspólnie nie brali udziału w żadnej organizacji politycznej, łączą się obecnie ze sobą ściśle współpracując, a ich wroga robota polityczna przeplata się ze szkodnictwem gospodarczym, dywersją i sabotażem”⁴⁸.

Minister, z punktu widzenia centrali, przedstawił wizję określonej rzeczywistości i program jej naprawy. Dla aparatu działającego w terenie była ona niezwykle prosta, sugestywna i przekonująca w odbiorze. Rodzaj wroga (rzeczywisty czy urojony), podobnie jak skala wrogości i jej motywacje nie miały tutaj żadnego znaczenia. Jego obraz został przez ministerstwo zdefiniowany politycznie, ideologicznie oraz operacyjnie. Zdradzała go również postawa (zachowanie). Stąd, aby pewne treści nie umknęły uwadze funkcjonariuszy, zapisano je pogrubionym drukiem. W ten sposób podkreślono również ich wagę. W efekcie obsesja centrali na tle wroga urzędowo związała aparat wojewódzki i powiatowy. Oczywiście nie oznacza to, że funkcjonariusze policji politycznej w terenie, powszechnie nazywani ubekami, inaczej postrzegali rzeczywistość. Notabene dla analizowanych mechanizmów nie ma to większego znaczenia, gdyż podległość służbowa nakazywała im działać wg określonych reguł. Skoro zatem centrala twierdziła, że wróg istnieje, to zadaniem wszystkich struktur było potwierdzenie tego faktu. Takie były oczekiwania, które nie pozostawiały im zbyt dużego obszaru dowolności i obligowały do dostarczania centrali konkretnych efektów. Przywoływanie różnego rodzaju sprawozdań przesy-

⁴⁸ Ibidem, s. 11.

łanych do Warszawy mija się z celem. Wszystkie one potwierdzają, w układzie wertykalnym, „sposzczenia ministerstwa” i uwiarygodniają je konkretnymi przykładami. W wielu sprawozdaniach, ogólne sformułowania dotyczące wroga i walki z nim noszą znamiona plagiatu wytycznych. Można odnieść wrażenie, że szczegółowość pisemnych dokumentów centrali dawała ogniowom terenowym swego rodzaju poczucie bezpieczeństwa i ochronę przed odpowiedzialnością. Zatem miecz ten działał obosiecznie. Ministerstwo kreśliło obraz, jego treść i metodologię, a aparat terenowy wypełniał go żywymi postaciami⁴⁹.

Pięć dni po wydaniu *Wytycznych w sprawie zwalczania podziemia PSL-owsko-BCH-owskiego na wsi*, tj. 5 maja, wieś ponownie stała się obiektem zainteresowania MBP. Tym razem Zarządzeniem Nr 029/52 przed terenowym aparatem postawiono „zadanie zabezpieczenia akcji wprowadzenia w życie systemu obowiązkowych dostaw mleka”⁵⁰. Podobnie jak i w przypadku wcześniejszych tego typu przedsięwzięć, informowano: „istnieje niebezpieczeństwo, że wrogie elementy na wsi i w mieście będą się starały utrudniać realizację obowiązkowych dostaw przez rozsiewanie wrogiej propagandy, wywoływanie paniki i nawoływanie chłopów do wstrzymania się od dostaw mleka”⁵¹. W związku z powyższym scenariuszem zalecono, aby funkcjonariusze w swojej pracy kierowali się również wytycznymi zawartymi w Zarządzeniu z 12 lutego odnoszącymi się do skupu zwierząt rzeźnych.

Ustawowy nakaz obowiązkowych dostaw mleka był przedsięwzięciem specyficznym, gdyż obejmował 2/3 chłopów, którzy wcześniej nie wprowadzali tego produktu do obrotu w gospodarce państwowej. W przeciwieństwie do kontyngentów zbożowych czy mięsnych dostawy

⁴⁹ Podobny wymiar miały *Wytyczne w sprawie walki z kradzieżami i chuligaństwem na obiektach gospodarczych* z 24 maja 1952 r. (Nr AC-862/52) podpisane przez Romana Romkowskiego – AIPN, sygn. BU 1572/615, s. 11. To samo dotyczyło socjalistycznego współzawodnictwa – AIPN, sygn. BU 00231/86/91, Pismo z 12.09.1952 r. do Szeffów WUBP i PUBP, s. 485.

⁵⁰ Zarządzenie nr 029/52, Pismo Nr AC – 734/52 (DO-55; WO-50; PO-36). Dokument zamieszczony na płycie DVD dołączonej do: *Księga bezprawia...*, s. 1814.

⁵¹ Kwestie te regulowały: Dekret z dnia 24 kwietnia 1952 r. o obowiązkowych dostawach mleka, DzU 1952, nr 22, poz. 142 oraz Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 24 maja 1952 r. w sprawie obowiązkowych dostaw mleka przez spółdzielnie produkcyjne i ich członków oraz przez inne uposażone gospodarstwa rolne, DzU 1952, nr 28, poz. 193. Szczegóły – <http://isap.sejm.gov.pl/VolumeServlet?type=wdu>.

mleka nie miały charakteru akcyjnego, lecz ciągły, tzn. chłopci zostali zobowiązani do codziennej sprzedaży wg ceny ustalonej urzędowo. Determinację MBP „w walce o mleko” potęgowała Instrukcja KC PZPR z 30 maja 1952 roku⁵². Krytykując instancje partyjne za niedoceniecie problemu i trudności w związku z wprowadzeniem obowiązkowych dostaw mleka, wskazano jednocześnie winnych: „Elementy wrogie i kułacko-spekulacyjne, wykorzystując przejawy zaostżenia sytuacji międzynarodowej, próbowały siać panikę wojenną i przy tej pomocy dezorganizować rynek, wywołując w wielu miejscach wykupywanie towarów i podsycając spekulację przede wszystkim produktami rolnymi”. Zalecano, aby w tej sytuacji „rozwinąć szeroką akcję masowo-polityczną, przygotować gromadzkie organizacje partyjne oraz ubojowić je przeciwko wszelkim próbom działalności elementów wrogich i kułacko-spekulacyjnych”⁵³. Trudno zatem było oczekiwać, aby w postulowanym „ubojowieniu” zabrakło tak ważnego ogniwa, jakim była wszechobecna bezpieka.

Szczególna aktywność aparatu bezpieczeństwa, w tym przede wszystkim Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego, miała miejsce w okresie kampanii wyborczej do Sejmu PRL⁵⁴. Spuścizna archiwalna jest niezwykle bogata, niemniej katalog wrogów pozostał niezmienny. Na wsi i w mieście wzbogacono go jedynie o różne odmiany przymiotnika antywyborczy, tzn. obejmował on takie zachowania, których wymiar bezpośrednio lub pośrednio skierowany był przeciw wyborom. Taki wniosek nasuwa się po analizie źródeł i jest on logiczną konsekwencją określania wroga przez komunistyczny aparat terroru. Jeżeli wróg z natury rzeczy obdarzony został wymiarem systemowym i działał przeciwko państwu, jego władzy oraz ustrojowi, to trudno było oczekiwać, aby „nie konspirował” przeciw wyborom⁵⁵. Należało zatem rozpoznać jego nowy (wyborczy) obszar działania. Ale wybory, jako akcja kampanijna, miały również uzewnętrznić ukrytych wrogów.

⁵² Instrukcja KC PZPR w sprawie realizacji obowiązkowych dostaw z 30 maja 1952 r. dla egzekutyw KW i KP PZPR. Dokument zamieszczony na płycie DVD dołączonej do: *Księga bezprawia...*, s. 1815.

⁵³ Ibidem, s. 1815.

⁵⁴ 26 października 1952 r. odbyły się pierwsze „wybory” do Sejmu PRL.

⁵⁵ Ustalenie liczby represjonowanych na wsi w związku z wyborami wymaga szczegółowych badań.

Po wyborach do Sejmu PRL Stanisław Radkiewicz poinformował wojewódzkie i powiatowe UBP, że Front Narodowy odniósł zdecydowane zwycięstwo i nie pogodzi się z porażką. Prognozował, że nastąpi: „wzmoczenie swej działalności dywersyjno-sabotażowej na obiektach gospodarczych. Aktywizacja wrogich elementów zagraża tym bardziej, że zbliża się 35-ta rocznica Wielkiej Październikowej Rewolucji Socjalistycznej”⁵⁶. Stan pogotowia wzmocniono w dniach 19-24 listopada. Zadaniem policji politycznej było zapewnienie pełnego porządku i bezpieczeństwa w okresie otwarcia pierwszej sesji nowo wybranego Sejmu PRL⁵⁷.

Poza ww. dokumentami w 1952 roku środowisko wiejskie ubecką lustracją zostało objęte również przy okazji innych działań. Ich efekty przedstawiono w sprawozdaniu za rok 1952. Zanim jednak omówione zostaną statystyczne represje wobec wsi, należy zwrócić uwagę na samo sprawozdanie. Na obecnym etapie badań dotarto do dwóch egzemplarzy podpisanych przez Dyrektora Gabinetu Ministra ppłk. M. Drzewieckiego⁵⁸. Na jednym poprawki i uwagi naniesiono ołówkiem i są one niezwykle krytyczne w stosunku do autora tego dokumentu. Na drugim, mają charakter subtelny, ale oznaczone zostały czerwoną kredką. W pierwszym sprawozdaniu ogólna liczba aresztowanych to 21 305 osób. W niej zawarto kategorię „aresztowania, w której nie ustalono, za jakie przestępstwa zostały popełnione” i podano cyfrę 2775⁵⁹. Pozycja ta została przekreślona ołówkiem i poprawiona na: „Przestępstwa służbowe funkcjonariuszy UB, SW”, obok zaś napisano „Co to za kawał?”. W drugiej wersji sprawozdania wymieniona kategoria w ogóle została pominięta, a ogólną liczbę aresztowanych obniżono do 17 496 osób⁶⁰. Oznaczać to może, że ze statystyk zniknęły przestępstwa pracowników resortu, a listę aresztowanych dodatkowo zweryfikowano o kilkaset osób. Ta ostatnia „poprawka” była efektem niedokładnego przygotowania danych i błędów matematycz-

⁵⁶ AIPN, sygn. BU 1572/702, Pismo Ministra S. Radkiewicza (Nr AC-R-1678/52) do szefów Wojewódzkich i Powiatowych UBP z 30.10.1952 r. bez paginy.

⁵⁷ Ten swoistego rodzaju stan pogotowia odwołano 24 listopada – IPN, sygn. BU 1572/702, Pismo Radkiewicza (Nr AC-R-1777/52) do Szefów WUBP, Komendanta Głównego MO, dowódcy KBW z 24.11.1952 r. bez paginy.

⁵⁸ Jeden egzemplarz jest niekompletny.

⁵⁹ AIPN, sygn. BU 1572/195, s. 58.

⁶⁰ Ibidem, s. 40.

nych, będących zapewne pochodną wszechobecnej produkcji najróżniejszych analiz statystycznych⁶¹.

Konstatując, że wiarygodne należy uznać drugie sprawozdanie, które zostało poprawione zgodnie z uwagami naniesionymi ołówkiem⁶². Odnośnie do analizy pracy policji politycznej w środowisku wiejskim trzeba podkreślić, iż mimo precyzyjnych wytycznych z 30 kwietnia (cytowanych wcześniej) efekty „nie były imponujące”. W 1952 roku ogółem zlikwidowano 105 nielegalnych organizacji, aresztując 2185 osób, z tego 326 (14,9%) należało do siedem organizacji o rodowodzie „PSL-BCh-owskich”⁶³. Jeżeli jednak uważnie przestudiujemy sprawozdanie MBP za rok 1952, znajdziemy informację mówiącą, że w środowiskach sanacyjnych za działalność w podziemiu aresztowano 1403 osoby. Z tego ponad 50%, tj. 735 osób, to chłopcy, w tym 310 posiadało status średniorolnych⁶⁴. Rolnicy stanowili też pokaźną grupę wśród aresztowanych za wrogą propagandę. Na ogólną liczbę 3420 osób aż 813, tj. 23,8%, przypadało na wieś⁶⁵. Podobnie wyglądają statystyki dotyczące walki z dywersją, sabotażem i szkodnictwem gospodarczym w rolnictwie. Tutaj aresztowano około 600 chłopów⁶⁶. Biorąc pod uwagę wszystkie kategorie przestępstw, na ogólną liczbę aresztowanych w 1952 roku przez aparat bezpieczeństwa – 17 496 osób, grupa chłopów liczyła około 4800 osób (27,3% ogółu). Do chłopów małorolnych należało około 1490 osób, tj. 8,5% ogółu aresztowanych, średniorolnych około 2650 osób, tj. 15,1% i do kułaków – około 650 osób, tj. 3,7%⁶⁷.

⁶¹ Słowo „produkcja” jest tu właściwe, gdyż kategoryzację przestępstw oraz katalog wrogów wykorzystywano nie tylko do podkreślenia wkładu aparatu bezpieczeństwa w budowę Polski Ludowej, ale również zasadność jego istnienia. Niektóre przestępstwa były niezwykle pojemne, np. wroga propaganda. Z kolei w przypadku innych granica była niezwykle subtelna: dywersja, sabotaż, szkodnictwo gospodarcze czy chuligaństwo i bandytyzm (ale interpretowane w kontekście politycznym).

⁶² Ono również wzbudziło, ale tylko jedno, istotne zastrzeżenie. Otóż w tekście, czerwoną kredką, zakreślono kółkiem nazwę „obozy pracy”. Pod teksem, na dole strony, napisano: „gdzie są obozy?” – AIPN, sygn. BU 1572/195, s. 44.

⁶³ AIPN, sygn. BU 1572/195, Sprawozdanie ministerstwa za rok 1952 z 20 marca 1953 r., s. 7 i 11. Aby statystyczny obraz był kompletny, do ww. trzeba dodać 438 organizacji i grup młodzieżowych i 2155 osób aresztowanych za przynależność do nich. *Ibidem*, s. 7.

⁶⁴ *Ibidem*, s. 10. Niestety, brak informacji dotyczących małorolnych i kułaków.

⁶⁵ *Ibidem*, s. 39.

⁶⁶ Obliczenia własne na podstawie sprawozdania za 1952 r.

⁶⁷ Obliczenia własne na podstawie danych procentowych podanych w sprawozdaniu.

Biorąc pod uwagę retorykę dokumentów, np. agresywną kreację wroga, jakim był „kułak”, pewnym zaskoczeniem jest jego statystyczny wymiar. Liczba aresztowanych stanowi „tylko” 3,7%. Identyczna uwaga odnosi się do eskalacji zagrożeń w poszczególnych kategoriach przestępstw. W sprawozdaniach zaś wyraźnie widoczne są zabiegi ich naciągania i podrasowywania. Przejawiają się one w specyficznych interpretacjach zdarzeń, ich klasyfikacji, a także domniemyanych cechach rzekomej wrogości czy przestępczości. Na przykład: „dywersje w PGR dokonywane były m.in. w następujących formach: trucie bydła i drobiu, niszczeniu nawozów i maszyn oraz podpalenia. Poważniejsze dywersje w PGR-ach: woj. poznańskim – w tuczarni Krzeswicz padło około 100 sztuk świń oraz 200 musiano oddać na rzeź na skutek zaniedbania. Na terenie tuczarni działała organizacja AK – zlikwidowana na terenie woj. wrocławskiego”⁶⁸. Komentarz jest u zbyteczny, gdyż informacje posiadają charakter ogólnych faktów o nieograniczonych wręcz możliwościach interpretacyjnych. W innym miejscu sprawozdania możemy przeczytać: „w powiecie Bydgoszcz świniom i cielętom wbijano gwoździe w kopyta co wywoływało chorobę u zwierząt trudną do ujawnienia, wobec czego weterynarz kierował je na ubój. Mięso to było rozdawane członkom spółdzielni lub sprzedawane. Zanotowano również dywersję w formie wbijania w ziemię prętów metalowych celem uszkodzenia snopowiązałek i kosiarek, trucie bydła arsznikami i fosforem”⁶⁹. Nie podając konkretnych przykładów, w dalszej części informowano: „Sabotaż w rolnictwie przybierał różnorodne formy, a uderzenia jego skierowane były przede wszystkim na jednostki gospodarki państwowej i uspołecznionej (PGR, POM i spółdzielnie produkcyjne). Przeprowadzone realizacje wskazują, że wróg, który rekrutuje się z elementów kułackich, członków b. wrogich nielegalnych organizacji i ugrupowań, usiłuje rozsadzić od wewnątrz poszczególne produkcyjne jednostki gospodarcze, przedostając się do nich na skutek zatracenia czujności [...]”. Jako przykłady mogą posłużyć fakty:

Ekspozytura POM na terenie woj. kieleckiego zleciła budowę ośrodka maszynowego na terenie, nad którym przebiega linia wysokiego napięcia,

⁶⁸ AIPN, sygn. BU 1572/195, *Sprawozdanie ministerstwa za rok 1952 z 20 marca 1953 r.*, s. 32.

⁶⁹ Ibidem.

co jest niedozwolone. W związku z tym postanowiono rozebrać i przenieść budowę POM-u na inne miejsce. Spowodowało to poważne straty.

Ekspozytura POM Rzeszów w niewłaściwy sposób przydzieliła maszyny, traktory na poszczególne POM-y, a mianowicie na gleby lekkie przydzieliła maszyny i traktory ciężkie i odwrotnie [...]. W woj. poznańskim aresztowano grupę 15-osobową podejrzaną o sabotaż obowiązkowych dostaw. Sprawcy rekrutowali się z miejscowych kułaków i pracowników Powiatowej Rady Narodowej, którzy świadomie ukrywali areał ziemi u poszczególnych kułaków i obniżali klasę ziemi i dostawy⁷⁰. Wymienione powyżej trzy przykłady trudno uznać za przejawy wrogości w środowisku wiejskim. Był to klasyczny brak kompetencji urzędniczych lub korupcji. Jeśli zatem klasyfikować je jako przestępstwa, to raczej gospodarcze, urzędnicze, a nie polityczne. Uwaga ta dotyczy jeśli nie tysięcy osób, to na pewno setek, które stały się ofiarami komunistycznego systemu represji (UBP, MO, Informacji wojskowej i wymiaru sprawiedliwości⁷¹). Ludzie ci nie mogli liczyć nawet na współczucie, nie mówiąc już o jakiegokolwiek pomocy. Potwierdza to przykład jednego z sędziów, o którym bydgoska bezpieka w sprawozdaniu informowała: „bardzo ubolewał nad chłopami, twierdząc, że rząd robi im straszną krzywdę zdzierając z nich ostatnie ziarno. Mówił [sędzia – przyp. A.Z.], że ma brata rolnika w powiecie sierpeckim, któremu nałożono tyle planu odstawy, że ten musiał kupić i odstawić, gdyż swojego w ogóle tyle nie miał. Jak sam oświadczył to sprawy zbożowej nie chce rozpatrywać, ponieważ jest przekonany, że w każdej sprawie o zboże dzieje się chłopu krzywda. Jak ostatnio ustalono, wymieniony utrzymuje kontakt z kułakami⁷². Niestety, przyptyw żalu i szczerości zaowocował założeniem na sędziego teczki obserwacyjnej.

Obsesja wroga oraz jego mitologizacja nakręcała spiralę terroru i w każdym działaniu, bez względu na intencje, przestępczość inne „czyny”

⁷⁰ Ibidem, s. 33.

⁷¹ Na temat wymiaru sprawiedliwości zob. m.in.: *Przestępstwa sędziów i prokuratorów...*; P. Fiedorczyk, *Komisja Specjalna do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym 1945-1954. Studium historycznoprawne*, Białystok 2002; A. Zaćmiński, *Przestępstwa polityczne w orzecznictwie Komisji Specjalnej do Walki z nadużyciami i szkodnictwem Gospodarczym 1950-1954, „Pamięć i Sprawiedliwość”* 2008, nr 1 (12).

⁷² Archiwum Delegatury IPN w Bydgoszczy (IPN), sygn. BY 036/44, Sprawozdanie z pracy sekcji V-tej Wydz. V-ego WUBP w Bydgoszczy do Naczelnika Wydz. V-ego Dep. V-go w Warszawie za miesiąc listopad, s. 36.

etykietowano wymiarem polityczno-ideowym. To z kolei uzasadniało funkcjonowanie, miejsce i rolę aparatu bezpieczeństwa, jako swoiście pojmowanego „miecza bezpieczeństwa” komunistycznej władzy, jej ideologii i polityki. Objęcie zaś w 1952 roku specjalnym nadzorem wsi sugeruje, że środowisko to, tak jak Kościół katolicki, uznane zostało za zbiorowego wroga. Za potwierdzenie tej tezy i zarazem podsumowanie pracy bezpieki w środowisku wiejskim w 1952 roku może posłużyć jeden z wielu przykładów, które zawierają sprawozdania szefów PUBP: „gromada Piecki na której odczuwa się bierny stosunek do wyborów [do Sejmu PRL z 26.10.1952 r. – przyp. A.Z.], zorganizowane w dniu 10 b.m. zebranie Frontu Narodowego odnośnie wyborów nie odbyło się ponieważ nikt z gromady na nie nie przyszedł, pomimo tego iż wszyscy byli zawiadomieni. Z przeprowadzonych ustaleń wynika, że prowodyrem gromady jest kułak (M.W.), który zalega w świadczeniach wobec państwa, jak również i cała gromada jest wybitnie oporna. (M.W.) był karany po linii administracyjnej za opór w dostawach, utrzymuje ścisły kontakt z kułactwem na terenie gromady. W związku z tym uważamy, że zatrzymanie w/w-go w okresie wyborów wpłynie na uspokojenie gromady /sprawa w uformieniu/”⁷³.

Summary

The security apparatus towards the country in 1952 in the light of documents of the Ministry of Public Security

For several years there have permanently been published works which present the public security apparatus and special services in Polish People Republic (PRL). It could be understandable as the activity of the communist security apparatus was a result of the state policy and included all aspects of life. The supervision of the rural society was implemented under programmatic activities called „in segment” or „in line”, and was seen in actual struggles against the enemy and ad hoc involvements in various political and propaganda campaigns and

⁷³ IPN, sygn. BY 030/100, Pismo PUBP w Inowrocławiu do szefa WUBP w Bydgoszczy z 12.10.1952 r. Analiza powiatu Inowrocław pod względem sytuacji przedwyborczej na poszczególnych gminach i nasilenia antywyborczej działalności, s. 38. Cytat podano w oryginale, bez ingerencji w gramatykę. Imię i nazwisko zastąpiono inicjałami.

actions. The aim of the article is to present the work of the Ministry of Public Security (MBP) in 1952 in a „rural segment” in the light of its own documents. The author of the article analyses the most important documents and states that the obsession with the enemy and its mythologization created the spiral of terror. Every peasants’ activity was treated as a political and ideological crime. Thus, this situation justified the existence, role, and activity of the security apparatus as a „sword of security” of communists’, their power, ideology, and policy. The beginning of the supervision of Polish country in 1952 suggests that Polish society and Catholic church were recognized then as a collective enemy.